Vertrouwen in herstel van gedetineerden

Detentie is bedoeld om een individuele straf ten uitvoer te brengen, waarna deze mens – over het algemeen – weer terugkeert in de maatschappij. Er is een groeiend besef dat een op herstel gerichte benadering een waardevolle aanvulling kan zijn op de traditionele rehabilitatie en voorbereiding op terugkeer in de maatschappij. Om mensen tijdens hun detentie alweer perspectief op hun leven na hun detentie te geven, om hen zich emotioneel te laten ontwikkelen en daarmee recidive te beperken. Waar draait het om bij herstelgerichte begeleiding en wat is ervoor nodig? Welke inzichten biedt het ons en wat kunnen coaches hiervan leren?

AUTEUR: **MICHIEL SOETERS**

In 2017 hoorde ik Toon Walravens spreken op een bijeenkomst. Hij wekte als ex-gedetineerde mijn nieuwsgierigheid door te vertellen over zijn herstel en de weg daarnaartoe. Een weg waarop vertrouwen een ongelofelijk belangrijke rol speelt.

Walravens, voormalig crimineel en gedetineerde, ex-verslaafde, een mens met kwetsbaarheden, is in de jaren 90 van de vorige eeuw in de gevangenis tot een keerpunt in zijn leven gekomen door toedoen van ondernemer Willem den Hertog. Deze ondernemer bezocht gevangenen en deed iets wat wij als coaches ook doen: zonder oordeel naar het echte verhaal van de ander luisteren. En daarbij present blijven, ook als het spannend en ongemakkelijk is. Deze ondernemer begreep dat hij, door gevangenen te bezoeken en werkelijk naar hen te luisteren, ze het grootste cadeau gaf dat hij mee de gevangenis in mocht nemen: hij zag ze als mens. Walravens

noemt Willem den Hertog “een van de eersten die mij niet als gevangene, maar als mens zag” (Otten, 2015).

Door dit verhaal werd ik als mens en als begeleider geraakt: ik kon de emotionele pijn van het niet gezien worden en er niet toe doen voelen en ik zag de ruimte die er ontstaat voor heling als de mens en het verhaal achter de mens er volledig en oordeelsvrij mogen zijn. Ik wilde meer weten van dit thema binnen het gevangeniswezen en ging in Justitieel Complex Zaanstad in gesprek met Toon Walravens (ervaringsdeskundige), Helmine Pronk-De Graaff (diaconaal pastor) en Theo (gedetineerde, gefingeerde naam). In de dialoog die we gezamenlijk voerden spraken we over de herstelgerichte begeleiding van gedetineerden zoals die zich op dit moment ontwikkelt.

Herstelgerichte begeleiding

Herstellen betekent in deze het verwerven van uitzicht op een andere toekomst. Een uitzicht dat zich ontvouwt als gevolg van het erkennen van alle aspecten van je levensverhaal, van het aanvaarden van de emotionele pijn van de gebeurtenissen, van het rouwen om geleden verliezen en door het opnieuw betekenis geven aan de rest van je leven.

Over Toon Walravens…
Toon Walravens wierp zich tijdens en na zijn detentie op als een pleitbezorger voor een menselijke behandeling van gedetineerden. Hij ontving daar intussen ook, naast een internationale onderscheiding, erkenning voor. Walravens werkt inmiddels als hoofdopleider Steunend Relationeel Handelen (SRH) bij RINO Groep Utrecht. Daarnaast is hij ambassadeur GroeiRijk bij GGzE en kliniek De Woenselse Poort, mede-initiatiefnemer van Stichting Herstel en Terugkeer, voormalig lid van het schakelteam Personen met verward gedrag en adviseur bij het Centrum voor Justitiepastoraat.

Over Helmine Pronk-De Graaff…
Helmine Pronk-De Graaff heeft als pastor een bijzondere plek in het Justitieel Complex Zaanstad. In dit complex zitten een Huis van Bewaring, een gevangenis en een penitentiair psychiatrisch centrum onder één dak. Ze is niet in dienst van Justitie, maar van stichting DSG De Sluis, een samenwerkingsverband tussen kerken die een brug willen vormen tussen de kerk binnen en buiten de gevangenis. In de rol van diaconaal pastor verzorgt ze diensten in het JCZ en is ze als geestelijk verzorger ook vertrouwenspersoon. Daarnaast is zij opgeleid als Secure Base Coach. Binnen JCZ zijn geestelijk verzorgers van 8 denominaties werkzaam (rooms-katholiek, protestants, islamitisch, humanistisch, boeddhistisch, hindoeïstisch, joods en oosters-orthodox).

“Willems levensverhaal greep me aan”, vertelt Walravens. “De manier waarop iemand zijn leven plotseling een hele andere wending kan geven. Dat wilde ik ook.” De ontmoetingen met Den Hertog hebben Walravens uitgedaagd om zich in de resterende tijd in de gevangenis en daarna in de forensische kliniek De Woenselse Poort in Eindhoven – waar hij afrekende met zijn verslaving en psychiatrische problemen – te wijden aan een nieuwe levenstaak: het bevorderen van heling bij gedetineerden en forensische cliënten als aanvulling op het resocialiseren en rehabiliteren (Otten, 2015).
Helmine Pronk-De Graaff is diaconaal pastor en werkzaam als geestelijk verzorger en vertrouwenspersoon voor gedetineerden. Zij begeleidt gedetineerden en deelt Walravens’ visie als het gaat om het ‘zien’ van de ander en de weg vrijmaken voor herstel door uit het oordeel te blijven. Pronk: “Oordeelsvrij blijven is hier niet anders dan buiten, ook de klus is niet anders dan buiten, maar het wordt hier meer op de spits gedreven omdat de dingen

die mensen meegemaakt hebben of gedaan hebben heftiger zijn, en omdat ze meer zichtbaar zijn. Ik lees de dossiers van mensen niet voordat ik in gesprek ga, dan kan ik ze zo neutraal mogelijk tegemoet treden."

Ingrediënten voor succesvolle begeleiding

Het verhaal van Walravens doet me denken aan John Bowlby (1988), die stelt dat ieder mens *'secure bases'* nodig heeft om te kunnen helen en om leiderschap over zichzelf te kunnen ontwikkelen. Vandaag wordt nog maar eens onderstreept dat dit voor gedetineerden niet anders is: ze hebben behoefte aan een emotioneel beschikbare ander die present is en blijft, maar die ook het perspectief op een nieuwe andere toekomst benoemt en uitnodigt om daarnaartoe te werken.
Tijdens de dialoog bevestigt Walravens dat de rol van een veilige luisterende ander zo belangrijk is om vertrouwen in jezelf en een goede afloop te houden. Dat maakt je van dader ook weer een mens en dan ontstaat er ook vertrouwen. Een luisterende ander die niet alles opschrijft wat gezegd wordt.
Het systeem in een penitentiaire inrichting, dat primair op repressie en beheersing gericht is, draagt voor de gedetineerden niet bij aan emotionele veiligheid. Van iedere gevangene wordt een persoonlijk dossier aangelegd waarin alles vastgelegd wordt. Daarin ligt de nadruk op "wat niet goed gaat en waar sancties op staan", aldus Walravens. Omdat ze alles in het dossier opschrijven worden ook de mentoren en casemanagers die elke gedetineerde krijgt toegewezen, niet als 'veilig' gezien en is er geen vertrouwen. Theo: "Het gaat over de manier waarop ze dingen elke keer opschrijven. Ook als je alleen maar een schouder wilt om even tegenaan te leunen, dan wordt er een heel verhaal van gemaakt. Mag het over mij gaan of moet het over het systeem gaan? Ik wil als gedetineerde het systeem niet voeden. Formele zaken, bijvoorbeeld belastingzaken, liggen toch al bij het systeem, dus die bespreek ik wel met een mentor. Maar zaken over de thuissituatie bespreek ik niet met mensen uit 'het systeem'."
Pronk: "Hier zitten mensen lang achter die deur. Als die dan opengaat en er staat iemand die vraagt hoe het met je gaat, dan willen mensen graag hun verhaal vertellen. Bied je ruimte, dan ontstaat er vertrouwen. Maar er blijft ook argwaan, want ik heb een pieper en ik heb een sleutel. Openheid overheerst, omdat de behoefte groot is."

Er is ook een spanningsveld voor het (bewakend) personeel. Kwetsbaar zijn of niet, het is dagelijks een keuze. Theo: "Doordat begeleiders en bewakers verhalen over vakantie en familie delen, blijft ook het besef dat het leven doorgaat. En het gevoel dat we het samen moeten doen. Het is belangrijk die energie met elkaar te delen; dat brengt rust in de gevangenis. Hoe meer ik zie dat jij mens bent, hoe meer vertrouwen ik kan geven."
Dat brengt mij op de vraag in hoeverre je

Het begint vooral bij jezelf als begeleider: voorleven van omgangsvormen, uit het oordeel blijven en niet in hokjes denken

binnen dat proces van herstel de gedetineerde als vrij en verantwoordelijk beschouwt. De leer van Victor Frankl (1978), grondlegger van de logotherapie, gaat uit van de premisse dat elke mens – ook in gevangenschap – de vrijheid heeft om te kiezen hoe hij omgaat met datgene wat hem overkomt. Dat de mens in zichzelf de verantwoordelijkheid heeft en kan nemen om zin aan zijn leven te geven. En dat die behoefte er altijd is – ook of juist als hij zich in een positie van 'lijden' bevindt.

Walravens: "Een gedetineerde moet weer leren naar een leefbaar perspectief te verlangen. Als ik nergens meer naar verlang, dan wordt het een lastig verhaal. Dan is er ook geen lijden meer en ontstaat het niets. Juist door ook de mens achter de bewaarder/begeleider te laten zien, ontstaat het perspectief dat het je eigen verantwoordelijkheid is en je eigen verlangen mag zijn om naar een normaal leven te streven."

Pronk: "De meeste mensen zitten hier toch in een slachtofferrol, ook door heel veel teleurstellingen die ze hebben meegemaakt. Dus het is echt een klus om mensen aan te spreken op hun eigen verantwoordelijkheid en ze daarin ook succes te laten ervaren."

Theo: "Ik denk dat het sowieso belangrijk is dat mensen hun eigen verantwoordelijkheid dragen, want als ze straks weer buiten komen dan moeten ze het ook weer. Maar ik denk wel dat het belangrijk is dat er de juiste sturing en ondersteuning in plaatsvindt bij de mensen die het niet helemaal zelf kunnen. Als het systeem ze de ruimte er niet voor geeft, dan laten mensen het hoofd snel hangen. Dus ze moeten – binnen bepaalde grenzen – de ruimte krijgen om verantwoordelijkheid te nemen. Als mensen binnen de kaders van deze omgeving niet kunnen vallen, dan leren ze ook nooit opstaan."

Walravens: "En als ze gaan staan leren ze, op een positieve manier, ook weer opvallen. Iedereen heeft recht op zijn eigen struikelblokken, maar geen recht op zijn eigen ondergang."

Welke inzichten brengt het ons?

Zowel in de benadering van Toon Walravens als in die van Helmine Pronk-De Graaff vinden we de kerngedachten uit het werk van John Bowlby (1988) en George Kohlrieser (2018) terug. Het concept van *'caring and daring'* ligt onder de aanpak van beiden. Het gaat over het zien van de ander, bereid zijn te luisteren zonder oordeel, en de ander uitdagen om zich niet te laten gijzelen door zijn verleden en de verantwoordelijkheid te nemen zin te geven aan de rest van zijn leven. In die zin verschilt herstelgericht werk in de PI niet van coaching gericht op heling, leiderschapsgroei en het vinden van je roeping in de 'vrije' maatschappij.

Hoe meer ik zie dat jij mens bent, hoe meer vertrouwen ik kan geven

"Er is een groot verschil in urgentie", zo stelt Pronk. "Buiten kan iemand een crisis hebben waardoor hij nu een coach nodig heeft, maar meestal is het een weloverwogen keuze, heeft hij langer nagedacht over de coachvraag en is er geen directe urgentie. Terwijl hier de crisis groot is: mensen zijn hier beland, hebben er niet voor gekozen, worden heel drastisch afgesneden van hun gezin maar ook van het internet, hun baan, hun positie en hun mogelijkheden. Mensen staan met lege handen, maar ook een soort naakt, waardoor de verhouding heel anders is. Mensen hebben nog een eigen verantwoordelijkheid, maar de rest is eraf gepeld: vrijheid, status, alles is weg. En heel veel verbroken verbindingen, waardoor die ene verbinding met bijvoorbeeld de geestelijk verzorger heel erg urgent wordt."

Walravens onderschrijft dat de ontwikkeling van de begeleiding in de justitiële inrichtingen steeds meer gericht wordt op herstel als onderdeel van het rehabilitatieproces. Het

wordt onderkend dat je daar niet snel genoeg mee kunt beginnen. Tegelijkertijd staat dit nog op gespannen voet met het systeem, waarin met name de gevangenbewaarders nog niet voldoende opgeleid worden om hierin een ondersteunende rol te spelen. "Bewaarders en forensisch medewerkers schrikken enigszins terug als ze 'herstelgerichte detentie' horen, want ze zijn bang dat ze hun 'penitentiaire scherpte' [risico's in het gedrag van gedetineerden signaleren en daarop snelle, adequate interventie laten volgen, red.] moeten loslaten. Maar dat is niet wat er gevraagd wordt. Binnen het justitieel kader is er veel meer mogelijk dan we tot nu toe doen."

Lessen voor de coach

Theo: "Het begint vooral bij jezelf als begeleider: voorleven van omgangsvormen, uit het oordeel blijven en niet in hokjes denken."
Walravens: "Fysieke veiligheid is hier geregeld: camera's, muren, hekken en sloten. Daar creëren we geen gram aandacht of liefde mee. Wel met relationele veiligheid: dicht bij de mens staan en ervan uitgaan dat ieder mens het vermogen in zich heeft om te herstellen. Dat talenten, dromen en verlangens weer ontdekt mogen worden. Daarin hebben we in deze omgeving nog wel wat te winnen."
Volgens Pronk is het ook een kwestie van lange adem en vertrouwen houden in het vermogen van mensen om te groeien: "Als je mensen naar buiten ziet gaan met goede wil en soms na een paar dagen alweer binnen ziet komen, is het je taak om gefocust te blijven op wat er wel is. Dat hoort echt bij mijn werk als diaconaal pastor. Als de bewakers zeggen: 'Daar is geen eer aan te behalen, maar ik wil de deur wel voor je opendoen', dan heb ik te zeggen dat er altijd hoop is voor iedereen. Blijven geloven en vertrouwen in de mens tegenover mij."
Ook als mensen niet fysiek gedetineerd zijn, hebben ze zichzelf vaak veroordeeld tot een mentale gevangenis. Als coach en begeleider staan ons dezelfde ingrediënten voor herstelgericht handelen ter beschikking: oordeelsvrije en positieve nieuwsgierigheid naar de ander. Wees overtuigd dat de ander het vermogen heeft om te groeien en de vrijheid om zijn eigen keuzes te maken vanuit zijn intrinsieke behoefte om betekenis te geven aan zijn leven.
Theo: "Hoe meer ik zie dat jij mens bent, hoe meer vertrouwen ik kan geven." ■

Michiel Soeters is leiderschapscoach, begeleider bij (persoonlijke) transitie, trainer en hij geeft lezingen. Daarnaast is hij redactielid van het *Tijdschrift voor Coaching*.
www.geenmanoverboord.nl

Referenties

- Otten, A. (2015). *Toon W. is hersteld*. Helmond: Comtext.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base*. London: Routledge.
- Frankl, V.E. (1978). *De zin van het bestaan* (vert.). Rotterdam: Ad. Donker.
- Kohlrieser, G. (2018). *Laat je niet gijzelen* (vert.). Heeze: Circle Publishing.
- Andersson Elffers Felix (2018). *Forensische Zorgen: Onderzoek naar kwaliteit en veiligheid in de forensische zorg* (in opdracht van onder andere Ministerie van Justitie en Veiligheid).